

K MONOGRAFII # HARMINC

Ludovít Hallon

Od 60. rokov 19. storočia do 60. rokov 20. storočia dnešné územie Slovenska zažilo viaceré zásadné štátoprávne, národnopolitické, sociálno-ekonomické a kultúrnohistorické medzníky. V uvedenom období Slovensko prešlo od habsburskej monarchie, cez medzivojnové demokratické Československo a samostatný Slovenský štát pod patronátom nacistického Nemecka až po komunistický totalitný režim obnovenej ČSR, kde sa striedali obdobia politickej neslobody s pokusmi o spoločensko-politické uvoľnenie. Tieto prelomové zmeny prinútili desaťtisíce príslušníkov inteligencie opustiť Slovensko alebo aspoň odísť z výslnia spoločenského života do ústrania. V mnohých prípadoch zmeny pohltili význačné osobnosti natoľko, že skončili vo väzení či dokonca na popraviske. Našli by sme len málo významných postáv v dejinách Slovenska, ktoré dokázali celé sledované obdobie a všetky uvedené režimy fyzicky a zároveň aj spoločensko-politicky preklenúť a prežiť. Mohli to byť iba náležite prispôsobiví ľudia s dostatočnou zásobou „politických kabátov“ alebo skutočne veľké osobnosti, ktoré dokázali v každom režime niečo nové povedať a niečo hodnotné priniesť. K malej skupine osobností schopných preklenúť svojou tvorivou silou viaceré režimy 19. a 20. storočia, a to nielen na území Slovenska, ale v širšom stredoeurópskom priestore vrátane dnešného Česka, Maďarska, Srbska, Rumunska či Ukrajiny, patrila nestor slovenskej architektúry Michal Milan Harminc. Tlak jednotlivých režimov v sledovanom období odrážal mimoriadnou schopnosťou cieľavedome a pragmaticky prijímať tradičné aj nové revolučné architektonické štýly, ako aj nové technické prvky, technologické postupy a materiály stavebníctva. Osobitou črtou životných osudov Milana Harminca bola skutočnosť, že napriek možným prekážkam a nepriazni vládných kruhov spreď roka 1918 sa vždy otvorene hlásil k slovenskému pôvodu a bol aj účastníkom a organizátorom národného hnutia Slovákov v rozličných častiach Uhorska. Preto sa jeho celoživotné dielo zaraďuje nielen k špičkám architektúry na Slovensku a v strednej Európe, ale môžeme ho označiť aj ako priekopnícke dielo pôvodnej národnej slovenskej architektúry.

Vynikajúca architektonická tvorba a pozoruhodná osobnosť Milana Harminca sú už dlhodobo objektom početných prác

slovenských, ako aj inonárodných historikov architektúry. Hodnotiace postoje jednotlivých autorov predstavujú celé spektrum názorov od bagatelizovania Harmincovho prínosu do dejín slovenskej architektúry, cez označovanie jeho diela za epigónske až po jednostranné zdôrazňovanie určitých segmentov Harmincovej tvorby najmä po roku 1918, ako bola tzv. monumentálna tvorba medzivojnových rokov alebo architektonické návrhy ovplyvnené funkcionalizmom, zatiaľ čo napríklad sakrálna tvorba a historizujúce eklektické práce spreď roka 1918 ostávali nepovšimnuté a zaznávané. Historiografické práce s témou Harmincovho diela pozostávali až donedávna len z čiastkových výstupov v podobe štúdií na rôzne segmenty sledovanej problematiky alebo vo forme kapitol v dejinách architektúry. Chýbal však ucelený syntetizujúci pohľad na všetky fázy obdivuhodne dlhej a štýlovo rôznorodnej architektonickej produkcie M. Harminca od začiatkov na Dolnej zemi, cez pôsobenie v Budapešti a na Liptove od konca 19. storočia do prvej svetovej vojny až po zakotvenie v Bratislave po vzniku ČSR, kde jeho tvorba vyvrcholila počas niekoľkých desaťročí. Až celkový objektívny pohľad, vychádzajúci z rozsiahleho pramenného výskumu, umožnil, aby sa v plnej miere zobrazili aj výsledky bohatých Harmincových aktivít v menej známych obdobiach jeho tvorby, najmä z prelomu 19. a 20. storočia.

Spoločenská objednávka syntetizujúceho obrazu života a diela Milana Harminca už bola v odborných kruhoch, ale aj v širších vrstvách spoločnosti natoľko aktuálna, že v krátkom období ostatných rokov 2014 až 2018 vyšli hneď dve monografie osobitne zamerané na uvedenú tému. Spája ich autorstvo poprednej osobnosti slovenskej historiografie architektúry prof. Jany Pohaničovej, ktorá zostavila obidve monografie v spoluautorstve s ďalšími dvoma významnými historikmi architektúry, s prof. Matúšom Dullom¹ a s prof. Petrom Vodrážkom. Napriek určitým rozdielom v metodologickom prístupe sledované monografie na seba nadväzujú, respektíve druhá publikácia z roku 2018 je podstatným rozšírením monografie z roku 2014. J. Pohaničová a M. Dulla sa v prvej monografii zameriavajú predovšetkým na ucelený obraz Harmincovej tvorby na území Slovenska, pričom ich pohľad je limitovaný dovtedajším stavom pramenného výskumu, ktorý

bol obmedzený na domáce archívne zdroje. Genézu tvorby sledujú chronologicky v dvoch častiach tvoriacich širší prevažne teoretický úvod a jadro monografie. V úvodnej časti celkovo charakterizujú jednotlivé obdobia života a vývojové fázy architektonických a stavebných aktivít umelca, ktoré sú rozdelené na obdobie eklektického historizmu, oficiálnej monumentálnej tvorby v duchu nastupujúcej moderny a funkcionalistické obdobie. Potom nasleduje jadro monografie prinášajúce analýzy kľúčových ukážok Harmincovho diela, a to opäť v chronologickom slede s opisom základných národnopolitických, sociálno-ekonomických a personálnych súvislostí vzniku jednotlivých architektonických návrhov a stavieb.

Druhá monografia z roku 2018 autorov J. Pohaničovej a P. Vodrážku, ktorá je obsahom tejto recenzie, má predovšetkým podstatne širší základ pramenného heuristického výskumu. Autori monografie čerpali z nových zdrojov v zahraničných archívoch, ako aj z rodinnej pozostalosti M. Harminca a z nových informácií poskytnutých vnučkou umelca Danou Harmincovou. Rozsiahlejší základ heuristického výskumu umožnil zasadiť životné osudy a vývojové fázy Harmincovej tvorby do širších historických súvislostí, čo ako historik jednoznačne vítam. Autori prinášajú množstvo nových poznatkov o rodinnom prostredí sledovanej osobnosti, o jej odbornom raste a začiatočnom období profesionálnej činnosti na prelome 19. a 20. storočia, o jej aktivitách v národnom hnutí, o kontaktoch s významnými postavami dejín architektúry a dobového spoločenského života, a predovšetkým o preberaní nových podnetov z vývoja modernej architektúry a stavebníctva. Syntézu Harmincovho života a diela autori mapujú na pozadí hlavných štátoprávnych, národnopolitických a sociálno-ekonomických medzníkov dejín Slovenska a strednej Európy od poslednej tretiny 19. do 60. rokov 20. storočia. Okrem bohatých výsledkov nového a staršieho archívneho výskumu autori využívajú úctyhodný diapazón prác zo slovenskej a zahraničnej historiografie dejín architektúry, ako aj z oblasti politických, hospodárskych a sociálnych dejín alebo z iných príbuzných vedných odborov. J. Pohaničová a obidvaja spoluautori monografií o M. Harmincovi poukazujú na doterajší stav bádania a zdôrazňujú, že sledovaná téma je už do značnej miery

POHANIČOVÁ, Jana – VODRÁŽKA, Peter:
Harminc. Bratislava: Trio Publishing, 2018,
204 s., ISBN (SK) 978-80-81700-62-0.

POHANIČOVÁ, Jana – VODRÁŽKA, Peter
(angl. preklad J. Gesty): # Harminc. Praha: Gasset,
2018, 204 s., ISBN (ENG) 978-80-87079-58-4.

Foto: Matej Kováč

spracovaná v čiastkových štúdiách a v monografiách z dejín architektúry 19. a 20. storočia. Chýbal však syntetizujúci pohľad na M. Harminca a jeho dielo. J. Pohaničová a M. Dulla v úvode prvej monografie z roku 2014 aj konkrétne hodnotia doterajšiu produkciu na sledovanú tému od jeho spolupútников a neskôr od slovenských a inonárodných historikov architektúry, umenovedcov, múzejníkov a historikov vrátane samotných autorov (A. Štefánek, J. Alexy, F. Merényi, E. Toran, M. Kusý, M. Šlachta, P. Buday, K. Kubíčková, A. Zajková, M. Štibrányiová, H. Moravčíková, E. Lukáčová, M. Dulla, J. Pohaničová, J. Krivošová, E. Machajdíkova, J. Hlavaj, T. Volková, V. Dlháňová a ďalší). Druhá rozsiahlejšia monografia z roku 2018 zasa prináša podrobný zoznam použitej literatúry v záverečnej časti. Autori druhej monografie J. Pohaničová a P. Vodrážka zvolili nový prístup k sledovanej téme. Po úvodnej prierezovej kapitole s podrobnejším obrazom rodinného života a s prehľadom vývoja celej profesionálnej kariéry M. Harminca nasledujú ďalšie kapitoly kombinujúce chronologický a tematický postup. Kapitoly chronologicky približujú jednotlivé obdobia Harmincovho života v prepojení s vývojovými fázami jeho tvorby a s celkovým hodnotením všetkých významnejších architektonických návrhov a stavieb daného obdobia.

Prvá biografická kapitola prináša viaceré doteraz neznámych údajov a informácií o rodinnom živote M. Harminca po narodení v Kulpíne na území dnešného Srbska v rodine slovenských evanjelických vystažovalcov v roku 1869 a následne o jeho odbornom raste po príchode do hlavného mesta Budapešti, kde sa na prelome 19. a 20. storočia napriek absencii odborného vzdelania postupne zmenil z amatérskeho projektanta na

renomovaného architekta a staviteľa. Autori približujú budovanie jeho projekčných kancelárií v Budapešti a málo známe pôsobenie M. Harminca na Liptove v Liptovskom Mikuláši počas prvej svetovej vojny, kam prišiel na pozvanie slovenských kožiarskych podnikateľov a vstúpil do ich služieb. Autori vyslovili aj hypotézu o existencii Harmincovej projekčnej kancelárie vo Vysokých Tatrách v Novom Smokovci krátko po roku 1918, lebo práve na území Tatier sa realizovali niektoré z jeho vrcholných architektonických diel. Biografická kapitola oboznamuje aj s pôsobením M. Harminca v ďalších regiónoch habsburskej monarchie, s jeho aktivitami v slovenskom národnom hnutí (Slovenský spolok v Budapešti) a s vývojom profesionálnej kariéry v Bratislave od vzniku ČSR až do začiatku 60. rokov 20. storočia spolu s údajmi o jeho osobnom živote a rodinných príslušníkoch v danom období. Osobitne treba oceniť sprievodné komentáre autorov na okrajoch jednotlivých strán monografie, ktoré objasňujú širšie historické súvislosti a prinášajú informácie o významných osobnostiach, inštitúciách, korporáciách a udalostiach spojených so životnými osudmi M. Harminca. Úvodná kapitola sa v sprievodných komentároch zaoberá napríklad Slováckmi v Kulpíne, architektmi J. N. Bobulom a A. Schickedanzom alebo žiakmi a nasledovníkmi M. Harminca.

Medzi najprínosnejšie a novátorské časti monografie patrí druhá kapitola o projekčnej a staviteľskej činnosti M. Harminca v Budapešti v rokoch 1887 – 1915, keď sa realizovala prvá vývojová fáza jeho tvorby, charakteristická prepájaním architektonických prvkov rôznych historických štýlov od románskeho slohu až po klasicizmus. Podľa autorov bol charakteristický aj pragmatický prístup Harminca k prepájaniu historických

štýlov a stavebných postupov. Druhá kapitola prezentuje uplatnenie uvedených prístupov v projektoch celej škály typov stavieb od sakrálnych objektov rôznych konfesií, cez bytové mestské domy, rodinné vily, bankové budovy až po verejné oficiálne stavby. Podstatnú časť architektonických návrhov zo sledovaného obdobia Harminc realizoval mimo územia Slovenska, preto ostávali málo známe alebo sa o nich dosiaľ nevedelo. Autori na základe doterajších poznatkov, ale najmä prostredníctvom nového pramenného výskumu postupne oboznamujú s týmito málo známymi dielami. Keďže Harminc sídlil v Budapešti, viaceré návrhy stavieb vypracoval na objednávku tunajších klientov a s predmetnými návrhmi sa aj presadil. Išlo najmä o bytové domy v štýle neobaroka a neoklasicizmu a rodinné vily. Z nich kapitola uvádza bytové domy pre významné dobové postavy Budapešti A. Vajdicsa, Dr. Mihajlovicsa, D. Malatsovú, vládneho radcu A. Bulyovského alebo vily pre L. Lumnitzera, L. Toldiho, A. Molnára a iných. V sakrálnej tvorbe sa Harminc na prelome 19. a 20. storočia vrátil do rodného kraja, teda do Vojvodiny, a k svojmu bratskému srbskému národu. Napriek tomu, že patril do evanjelickej cirkvi, jeho sakrálna tvorba mala ekumenický charakter; projektoval kostoly alebo iné objekty aj pre rímskokatolícku a pravoslávnu cirkev. Návrhy sakrálnych objektov realizoval tiež na území dnešného Maďarska. Autori uvádzajú, že jeho prvým projektom sakrálnej stavby v historizujúcom štýle bol rímskokatolícky kostol pre maďarskú obec Jászszentadrás v architektonickej súťaži z roku 1898. Napriek tomu, že návrh kombinujúci románsky a gotický štýl vyhral prvé miesto, nere realizoval sa. Zo sakrálnych a cirkevných projektov, ktoré sa podarilo uskutočniť, monografia poukazuje

na stavby a rekonštrukcie letného sídla pravoslávneho biskupa v mestečku Szentendre pri Budapešti, biskupskej rezidencie pravoslávnej cirkvi vo Vršaci v Srbsku, ako aj srbských pravoslávnych chrámov v Balážskych Ďarmotách v Maďarsku, v Subotici a Novom Sade v Srbsku a evanjelických kostolov v Báčskom Petrovci alebo v Aradáci. Prevažne išlo o sakrálne stavby v barokovom a neobarokovom štýle. Typologické spektrum stavieb M. Harminca v historizujúcom štýle mimo územia Slovenska podľa interpretácie autorov ešte rozširovali projekty Kultúrneho domu v Nadlaku v Rumunsku a Mauzólea rodinnej hrobky v Pomázi pri Budapešti pre miestne rodiny Luppovcov a Mandicovcov v novorománskom štýle. Sledovaná problematika je podobne ako v prvej kapitole zasadená do širších súvislostí, napríklad na pozadí stavebného vývoja Budapešti alebo vplyvu Miléniovej výstavy v roku 1896. Autori dokladajú úspech Harmincových stavieb aj hodnoteniami a odporúčaniami z pera jeho významných klientov.

Osobitou témou druhej kapitoly je prienik tvorby M. Harminca na územie dnešného Slovenska v rokoch 1900 až 1915, teda ešte v jeho budapeštianskom období. Daná téma už bola v značnej miere spracovaná v čiastkových štúdiách, v syntézach dejín slovenskej architektúry, ako aj v prvej monografii o Harmincovi z roku 2014. Autori druhej monografie však opäť prichádzajú s novým údajmi a informáciami. Medzi prvé diela M. Harminca na území Slovenska patrili viaceré sakrálne stavby, rodinné vily, objekty vidieckych bánk a špecifické postavenie mal projekt jednej z budov národnej kultúry. Harmincova sakrálna tvorba počas celého života údajne predstavovala približne až sto projektov kostolov viacerých konfesíí, z ktorých sa 36 podarilo realizovať. Na územie Slovenska na začiatku 20. storočia sa vzťahovali napríklad projekty evanjelického kostola v neogotickom štýle v Pribyline, Kostola sv. Františka z Assisi v Báhoni, rekonštrukcia kostola v Liptovskom Petre (Svätý Peter) a barokovo-klasicistického chrámu v Hybiach, stavba novorománskeho kostola v Prietrži a v neposlednom rade projekt a výstavba neogotického kostola v Černej pri Ružomberku, ktorého vysviacka v roku 1906 bola spojená s tragickými udalosťami a s uväznením predstaviteľov národného hnutia A. Hlinku a V. Šrobára. Autori

pripomínajú, že v sakrálnej tvorbe sa okrem tvorivého využitia historických štýlov uplatnili aj viaceré novátorské architektonické prvky a stavebné postupy, napríklad pri realizácii krížovej klenby. Projekty rodinných vil zo sledovaného obdobia v monografii dokumentujú názorné príklady reprezentatívneho sídla úspešného právnika, člena podnikateľskej rodiny Stodolovcov a predstaviteľa národného hnutia Emila Stodolu v Liptovskom Mikuláši a vily spojenej s ambulanciou lekára a zubára Jána Kohúta ml. v Martine. Tieto stavby už mali prekročiť tieň historizmu smerom k secesii a využitiu prvkov ľudovej architektúry. Historizujúci štýl naproti tomu jednoznačne prevládol v projekte budovy Muzeálnej slovenskej spoločnosti, respektíve prvého Slovenského národného múzea v Martine, ktorý sa realizoval v neoklasicistickom štýle. Autori oceňujú architektonický aj národnopolitický prínos diela, keďže Harminc dokázal tento projekt národnej ustanovizne obhájiť v roku 1908 pred porotou uhorských architektov a získal ním aj osvedčenie majstra staviteľa. Monografia oceňuje i sformovanie nového typologického fenoménu vidieckej banky, čo v Harmincovom prípade značilo banku národne slovenského kapitálu. Aj tu ešte prevládali eklekticky prepájané historické štýly, najmä neobaroka a neoklasicizmu, ale kombinované s novátorskými postupmi v duchu secesie. Popri návrhoch peňažných ústavov skutočne vidieckeho charakteru, ako bola Úverná banka v Ružomberku, Ľudová banka v Novom Meste nad Váhom, Ľudová banka vo Vrbovom alebo Slovenská banka v Trstenej z rokov 1903 až 1906, Harminc prekročil hranicu provinčnosti projektom bankového paláca Tatra banky, respektíve vtedy ešte Hornouhorskej banky Tatra z rokov 1910 – 1912, ktorý už autori zaraďujú k monumentálnym reprezentatívnym dielam s veľkým podielom secesných prvkov. Bol to krok k monumentálnej tvorbe nasledujúceho obdobia. Dočasným návratom k historizmu mal byť projekt ďalšej reprezentatívnej bankovej budovy Hospodárskej banky v Trnave z rokov 1913 a 1914 prevažne v neobarokovom štýle. Autori v závere druhej kapitoly ešte raz poukazujú na vysoké architektonické a umelecké hodnoty historizujúcej fázy nestorovho diela, ktorá sa neprávom prehliadala. Na práci autorov zasa treba oceňiť dôvernú znalosť historických súvislostí vzniku jednotlivých diel, najmä súvislostí

národného hnutia, čo sa prejavilo napríklad pri objasňovaní genézy projektov kostola v Černej, Slovenského národného múzea a Tatra banky v Martine, ale aj v prípade návrhov rodinných vil predstaviteľov národného hnutia.

Jadrom monografie J. Pohaničovej a P. Vodrážku je tretia kapitola o oficiálnej monumentálnej tvorbe M. Harminca, ktorá spája posledné obdobie existencie habsburskej monarchie počas prvej svetovej vojny s prvou fázou vývoja medzivojnového Československa v 20. rokoch minulého storočia, konkrétne v časovom rozmedzí 1916 – 1928. Zatiaľ čo vojnové roky 1916 – 1918 patria k najmenej prebádaným úsekom života a diela M. Harminca, vývojová fáza monumentálnej tvorby po vzniku ČSR, respektíve po roku 1920, bola už zhodnotená z rôznych uhlov pohľadu v prácach početných autorov. V roku 1916 prijal Harminc ponuku slovenských kožiarskych podnikateľov vo vtedajšom Liptovskom Svätom Mikuláši s cieľom venovať sa prednostne ich objednávkam na projekty stavieb hospodárskeho, obytného, sociálneho a iného účelu. Ponuka prišla konkrétne od firmy Lacko a Pálka, pre ktorú architekt vypracoval plány prestavby priemyselných objektov. Podľa autorov však úzko spolupracoval aj s ďalšími kožiarskymi podnikateľskými rodinami, s ktorými mal blízke vzťahy už pred rokom 1916, napríklad so Stodolovcami. Hlavným výsledkom prijatia ponuky bola skutočnosť, že Harminc sa definitívne presťahoval na Slovensko a otvoril si projekčnú kanceláriu v Liptovskom Mikuláši. Žiaľ, analýzu projektov a stavieb pre nové architektonické sídlo nemohli autori predstaviť, lebo väčšina dobových zámerov ostala v prípravnej fáze. Niektoré návrhy pre Liptovský Mikuláš sa realizovali v neskoršom období a niektoré spomína monografia o Harmincovi z roku 2014. Počas prvej svetovej vojny sa však začala ďalšia, tentoraz veľmi známa tatranská fáza nestorovej tvorby. V sledovanom období išlo predovšetkým o objednávku projektov a výstavby rozsiahleho komplexu sanatória na liečbu tuberkulózy v Novom Smokovci pre významnú osobnosť Tatier Dr. Mikuláša Szontágha mladšieho. Objednávku zadal ďalší z mikulášskych kožiarskych podnikateľov Peter Hubka st. v roku 1916 a realizácia komplexu trvala až do roku 1924. Stavba si vyžiadala dlhodobý pobyt M. Harminca v Novom Smokovci.

Autori označujú túto objednávku ako životnú zákazku, ktorá podstatným spôsobom zmenila rozmery, ako aj charakter Harmincových diel a otvorila jeho cestu k moderne. Zároveň prinášajú odborne fundované rozbor architektonickej a stavebnej stránky celého komplexu sanatória a hodnotia jeho vybavenie.

Nasledujúca časť tretej kapitoly nás privádza do medzivojnovnej Bratislavy z obdobia 20. rokov, keď sa provinčné mesto na Dunaji menilo aj zásluhou čulého stavebného ruchu na hlavné mesto Slovenska. M. Harminc v danom období prišiel do Bratislavy, aby tu strávil zvyšok života a vstúpil do prestavby mesta s viacerými kultovými projektmi, z ktorých najvýznamnejšie boli monumentálne stavby obchodnej centrálnej Tatra banky, budovy Zemědělského múzea, čiže dnešného Slovenského národného múzea, a najväčšieho hotelového komplexu na Slovensku hotela Savoy-Carlton. Vzhľadom na pokročilý doterajší postoj bádania ku genéze projektov a k výstavbe sledovaných objektov autori podávajú syntézu poznatkov viacerých autorov vrátane vlastných predchádzajúcich výskumov, obohatenú o niektoré nové pohľady. Projekty rozsiahleho paláca Tatra banky z rokov 1922 a 1923 prezentujú ako typický príklad modernej monumentálnej oficiality, spájajúci viaceré modernizačné a klasické štýly, ako aj prvky historizmu. Rozoberajú stavebný charakter tohto polyfunkčného objektu a upozorňujú na často prehliadaný podiel architekta na tvorbe návrhov nábytku a ďalšieho zariadenia budovy, čo bolo pevnou súčasťou projekčnej prípravy. Pokiaľ ide o ďalší príklad monumentálnej architektúry Zemědělského múzea na nábreží Dunaja, otvoreného v roku 1927, podčiarkujú skutočnosť, že v danom prípade sa eklektizmus využil v menšom meradle a v projekte prevažuje novoantický štýl charakteristický pre muzeálne objekty aj inde vo svete. Novoantickému štýlu sa mal vymykať spoločenský priestor muzeálnej kaviarne v zadnom trakte objektu múzea, kde sa kombinovali historizujúce prvky s nastupujúcou modernou. Osobitnú pozíciu M. Harminca v spoločenskom živote a v odborných kruhoch medzivojnovnej ČSR autori dokladujú tým, že lukratívna objednávka na projekt múzea mu bola ponúknutá bez výberového konania. Podiel M. Harminca na architektonickom vývoji a výstavbe hotelového komplexu Savoy-Carlton s historickou

tradíciou až do stredovekej Bratislavy spočíval v jeho dostavbe a prestavbe v druhej polovici 20. rokov minulého storočia. Autori a ďalší historici slovenskej architektúry oceňujú predovšetkým výnimočné majstrovstvo, s akým nestor dokázal architektonicky zjednotiť tri staršie objekty so stavebným vývojom od 18. storočia, pričom zachoval kontinuitu a historický odkaz starších stavieb. Autori ďalej približujú postup architektonického a stavebného zjednocovania vonkajších aj vnútorných častí komplexu a pripomínajú, že jednotné architektonické stvárnenie hotela už bolo takmer zbavené historizujúcich prvkov. Nestorove stavby v monumentálnom duchu dodnes patria k dominantám centra Bratislavy a predstavujú významný mestotvorný prvok. Pochopiteľne, Harmincova tvorba z 20. rokov minulého storočia sa neobmedzila iba na tri monumentálne stavby. Monografia oboznamuje s viacerými ďalšími dielami v Bratislave a v iných regiónoch Slovenska, ktoré sa realizovali alebo ostali na úrovni návrhov. Išlo o rôzne typy stavieb v historizujúcom aj v modernejšom slohu. Z tých, ktoré sa realizovali, autori hodnotia prestavbu vily advokáta a popredného slovenského podnikateľa Pavla Fábryho v Bratislave, projekt budovy organizácie YMCA v Lučenci, objekt filiálky Tatra banky v Bytči alebo tzv. tatradomy, čiže bytové domy pre bankových úradníkov v Martine. Osobitnú pozornosť venujú stavbe mauzólea cukrovarníckej rodiny Kuffnerovcov v Sládkovičove (Diószeg), ktorú porovnávajú s mauzóleom v Pomázi, a vracajú sa k téme tvorby kostolov. Zo sledovaného obdobia pochádzala prestavba rímskokatolíckeho kostola v Tepličke nad Váhom v novorománskom štýle a návrh stavby evanjelického kostola v Pliešovciach s novátorským geometrickým stvárnením, ktorý korešpondoval s Harmincovou monumentálnou tvorbou.

Štvrtá, záverečná, kapitola monografie sa nesie v duchu zmeny paradigmy nestorovej tvorby, keď sa orientácia architektonického štýlu jeho projektov a stavieb náhle obrátila smerom k funkcionalizmu. Tento náhly obrat nastal podobne ako napríklad u ďalšieho nestora slovenskej architektúry Dušana Samuela Jurkoviča na prelome 20. a 30. rokov minulého storočia. V prípade M. Harminca išlo aj o pragmatický prístup k spoločenskej objednávke a k objednávke jeho klientov. Autori sledujú funkcionalistickú fázu

Harmincovej tvorby počas dlhého obdobia rokov 1929 – 1951. Približujú aj širšie súvislosti nástupu funkcionalizmu na Slovensku a jeho hlavných predstaviteľov. Ako názorné príklady využitia nového štýlu z prvej polovice 30. rokov monografia uvádza nestorove projekty a stavby evanjelického kostola na Legionárskej ulici v Bratislave, najnovšej budovy Slovenského národného múzea v Martine a Domova Speváckeho zboru slovenských učiteľov v Trenčianskych Tepliciach. Získanie objednávky na stavbu už tretej budovy Slovenského národného múzea, tentoraz opäť v Martine, autori predstavujú ako skutočný triumf Harmincovej tvorby. Jeho návrh zvíťazil v konkurencii návrhov D. Jurkoviča a vystupujúcej hviezdy architekta Emila Belluša. Tento úspech monografia zdôvodňuje schopnosťou M. Harminca prijímať nové podnety, ako aj požiadavkami doby, ktorá podporovala novátorské prístupy. Čitateľ sa ďalej dozvedá množstvo informácií o genéze a charaktere sledovaného funkcionalistického diela, ktoré nestor stavebne realizoval v spolupráci s dlhoročným partnerom, stavebnou firmou Hlavaj, Palkovič, Uličný z Martina. Pre ďalší vývoj Harmincovej funkcionalistickej tvorby bolo podľa autorov typické, že sa len čiastočne nechal ovplyvniť puristickým prúdom a vytvoril si vlastný typ umierneného funkcionalizmu, do ktorého prenikali aj iné podnety. Prejavom čistých funkcionalistických línií a geometrických tvarov bol spomínaný Domov Speváckeho zboru slovenských učiteľov v Trenčianskych Tepliciach a skutočný prelom vo vývoji Harmincových sakrálnych projektov znamenal evanjelický kostol v Bratislave v blízkosti bývalého pivovaru Stein, ktorý autori hodnotia ako jeden z vrcholov nestorovej funkcionalistickej tvorby. V podobnom duchu sa niesol aj projekt kostola evanjelického zboru v Žiline, s ktorým Harminc vyhral anonymnú súťaž v roku 1934. Autori však posudzujú tento projekt skôr ako prejav umierneného typu funkcionalistickej tvorby. Niektorí historici architektúry zaraďujú medzi vrcholy alebo dokonca za vrchol Harmincovho funkcionalistického obdobia projekt rožnej budovy Nitrianskej všeobecnej banky, teda ďalšej bankovej budovy v nestorovej tvorbe, ktorá mala využívať tradicionalistické aj konštruktivistické prístupy. Harminc projekt vytvoril v spolupráci s členom svojej projekčnej kancelárie židovským architektom

Ferdinandom Silbersteinom – Silvanom.

V historiografii sa objavili aj hodnotenia pripisujúce Silbersteinovi hlavný podiel na predmetnom diele. Popri sledovaných vrcholných dielach prvej polovice 30. rokov nestor navrhol v danom období aj ďalšie typicky funkcionalistické stavby, z ktorých monografia uvádza napríklad okresné úrady v Poprade a v Šali, sirotinec a starobinec v Holíči alebo gymnázium v Dolnom Kubíne.

V polovici 30. rokov Harminc vytvoril projekty ďalších dvoch významných funkcionalistických stavieb, ktoré využívali aj funkcionalistické konštrukčné a stavebné postupy. Konkrétne išlo o známy objekt Slovenskej ligy s Ligapasážou v Bratislave a o druhé liečebné sanatórium Palace vo Vysokých Tatrách v Novom Smokovci, ktoré využili stavebný postup oceľových konštrukcií. Novátorskému konštrukčnému prvku pripisujú autori veľký význam, ale zároveň podávajú i celkovú charakteristiku projekčnej a stavebnej genézy oboch významných stavieb aj so širšími súvislosťami. Práve v dome Slovenskej ligy sídlila od 30. rokov Harmincova projekčná kancelária. Jeho funkcionalistickú tvorbu v ďalších regiónoch Slovenska autori dokumentujú administratívnym komplexom v Spišskej Novej Vsi, ako aj návrhmi priemyselných objektov v Liptovskom Mikuláši a rodinných vil v rôznych lokalitách zo štyridsiatych rokov minulého storočia. Z týchto projektov sa však realizovalo iba torzo. Zaujímavý bol víťazný projekt Oravskej dediny v duchu ľudovej architektúry z roku 1941 pre obyvateľstvo Oravy, ktoré malo byť premiestnené do trnavského regiónu v súvislosti s budovaním Oravskej priehrady. J. Pohaničová však považuje premiestnenie oravskej architektúry na západné Slovensko za nevhodné riešenie. Samostatný priestor venuje monografia plánu prestavby kúpeľov Lúčky z prvej polovice 40. rokov na objednávku kožiarskej rodiny Lackovcov, z ktorého pre vojnové pomery uskutočnili iba malú časť. Ako je tu naznačené, tvorba pre kožiarskych podnikateľov z Liptovského Mikuláša závisela od prosperity ich podnikov. Počas prvej a druhej svetovej vojny prosperovali, lebo pracovali na štátnych objednávkach pre armádu, zatiaľ čo v medzivojnovom období prechádzali vážnymi hospodárskymi problémami a niektoré kožiarske podniky zanikli. V záverečnej časti sa monografia vracia k téme sakrálnej architektúry. Mapuje

projekty na výstavbu a prestavbu viacerých kostolov pri využití postupov funkcionalizmu, ako aj historizujúcich štýlov zo 40. rokov. Išlo o niekoľko evanjelických a rímskokatolíckych kostolov na Orave so zameraním na funkcionalistický kostol v Novoti, ďalej o novogotický kostol v Bátovciach a na záver rímskokatolícky Kostol sv. Margity v bratislavskom Lamači v štýle umierneného funkcionalizmu, ktorý bol vysvätený v roku 1951. Monografiu uzatvárajú ďalšie príklady nestorovej regionálnej tvorby, konkrétne v Skalici, kde realizoval napríklad objekt s prvkami ľudovej architektúry Skalickú búdu a funkcionalistický objekt okresnej nemocnice. Úplne na záver monografia vracia čitateľa opäť do Vysokých Tatier. Tu M. Harminc v druhej polovici 40. rokov navrhol tretí komplex sanatória pľúcnych chorôb v Novej Polianke v štýle tzv. bieleho funkcionalizmu s bohatým využitím prírodného bieleho travertínu. Aj vo štvrtej kapitole prinášajú autori bohaté historické súvislosti a portréty významných osobností. Najväčší priestor bol vyhradený portrétu jedného z Harmincových troch detí Milana Antona Pavla Harminca, ktorý nasledoval príklad otca a stal sa architektom aj s riadnym vysokoškolským vzdelaním. Autori podávajú prierez jeho tvorby, kde dominovali verejné stavby, najmä nemocnice. Autorstvo projektov otca a syna sa bezpochyby často mýli a zamieňa. Autori svoje hodnotenia života a diela Michala Milana Harminca sumarizujú v závere, ktorý vyšiel v štyroch jazykových mutáciách pripomínajúcich jazyky, ktorými Harminc hovoril. Na záver možno len konštatovať, že syntetizujúca monografia J. Pohaničovej a P. Vodrážku je podľa môjho názoru prelomovým dielom nielen vo výskume osobnosti M. M. Harminca, ale aj v historiografii slovenskej architektúry ako celku. Vyzdvihnúť treba i vysokokvalitnú grafickú a obrazovú úpravu diela, ktoré jednoznačne odporúčam do pozornosti čitateľov.

1 POHANIČOVÁ, Jana – DULLA, Matúš: Michal Milan Harminc – architekt dvoch storočí 1869 – 1964. Bratislava: Trio Publishing, 2014, 184 s.